

Алла Киридон (Київ)

**ШЛЯХ ДО «СОБОРУ САМОПІЗНАННЯ»:
ДО 80-ї РІЧНИЦІ ДРУГОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ УАПЦ**

«Собором самопізнання» запропонував назвати майбутній Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ архієпископ Йосип Оксіук під час визначення характеру зібрання на засіданні Предсоборної Наради 26 липня 1927 року¹. На самому форумі 17 жовтня 1927 р. єпископ Петро Ромоданів, підсумовуючи діяльність УАПЦ, зауважив, що Перший Собор знаменував собою акт відродження, а Другий Собор «повинен бути Собором самопізнання та самовизначення»². Однак скликання Другого Собору, як і реалізація інших планів УАПЦ, коригувалося державною владою. Остання визначила пряму залежність між проблемами внутрішньоцерковного життя та виконанням диктату держави.

Посилення наукового інтересу до порушеної проблеми актуалізується напередодні відзначення 80-літнього ювілею Другого Собору УАПЦ. Обмеженість джерельної бази, впроваджені до наукового обігу, зумовлена об'єктивними причинами, передусім, табуванням вивчення історії УАПЦ радянською історіографією, блокуванням та обмеженістю доступу до окремих фондів.

Натомість частково документальний масив із історії УАПЦ, у тому числі окремі документи Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, оприлюднили вчені діаспори³. Виявлені нами протоколи Собору сконцентровані в фонді УАПЦ (Ф.3984) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Частково цей архівний комплекс залучався до аналізу сучасними вітчизняними науковцями А.Зінченком⁴⁶, А.Киридон⁵⁷, І.Преловською⁶. На часі – підготовка і видання збірника матеріалів і документів Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ, на зразок такого ж видання Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору⁷.

Мета даної статті – реконструювати події, пов'язані з підготовкою Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ, визначити пріоритетні напрямки життєдіяльності Автокефальної Церкви, проаналізувати їх коригування державою, виявити залежність прийняття рішень Церкви від волевиявлення державно-партійного керівництва, з'ясувати наскільки Церква була самостійною у визначенні програми Собору, у прийнятті рішень внутрішньоцерковного характеру тощо. Головна увага концентрується на реконструкції подій своєрідної «репетиції» майбутнього Собору – липневій Предсоборній нараді УАПЦ 1927 року.

Вважаємо за потрібне нагадати, що за постановами Першого Всеукраїнського Церковного Собору УАПЦ 1921 року Всеукраїнський Собор цієї Церкви мав відбуватися через кожних 5 років. Питання, які виносилися на Церковний

форум, мала розглядати і підготовляти Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР)⁸.

Отже, фактично такий Собор мав би відбутися в жовтні 1926 року. Однак процеси розбудови УАПЦ і необхідність унормування численних назрілих питань життєдіяльності виявили потребу в скликанні Надзвичайного Собору. Тому на Великих Покровських зборах УАПЦ Всеукраїнська Православна Церковна Рада ухвалила скликати вищий керівний орган у 1925 році. Тоді ж (у жовтні 1924 року) для підготовки цього форуму було обрано Передсоборну Комісію при ВПЦРаді⁹. До її складу входило п'ять осіб (хоча в повному складі вона майже ніколи не працювала)¹⁰. Очолив комісію архієпископ Нестор Шараївський. Головне завдання комісії полягало в підготовці і організації проведення Собору.

Але ні намічений Надзвичайний Собор 1925 року, ні плановий черговий Собор 1926 року так і не відбулися. Головна причина полягала у відсутності зареєстрованого відповідними державними органами статуту УАПЦ. Радше це була мотивація офіційної відмови дозволу на проведення зібрання з боку органів влади, оскільки у відносинах її з УАПЦ на середину 1920-х років зростає напруження¹¹. Основна тенденція радянської держави стосовно УАПЦ – методична лінія на «схиляння» церкви до виконання вимог влади за певні поступки.

З осені 1925 року почалися репресії щодо діячів УАПЦ, було відібрано ряд церков (зокрема Андріївську та Іллінську в Києві). Протягом 1926 року відбулися арешти лідерів УАПЦ включно з митрополитом Василем Липківським, архієпископами Олександром Ярещенком і Костянтином Малюшкевичем, єпископом Іваном Павловським, тогочасним головою ВПЦРаді протодіяконом Василем Потієнком та ін.¹²

Керівництвом до дії в справі наступу на УАПЦ було рішення політбюро ЦК КП(б)У, яке на закритому засіданні 25 лютого 1926 р. схвалило пропозиції Комісії з церковних справ «про репресії щодо керівників (Потаєнка, Ярещенка, Шараївського) автокефальної церкви» і доручило комісії «вести подальшу роботу щодо розкладання автокефалістів»¹³. У червні 1926 р. органи влади висунули умову: для унормування відносин з державою УАПЦ окрім лояльного ставлення повинно здійснити «чистку від нецерковних елементів»¹⁴.

У ніч на 31 липня 1926 р. заарештовано митрополита В.Липківського. 1 серпня цього ж року зачинено приміщення ВПЦР у м. Києві, а членам ВПЦР заборонено будь-яку діяльність.

Своєрідним «компромідом» УАПЦ і органів влади стало скликання Наради єпископів і представників УАПЦ у Києві (1–3 вересня 1926 р.), яка «визнала достойними осуду» Василя Липківського, Олександра Ярещенка, Василя Потаєнка, а також усього складу колишньої Президії ВПЦРаді за «політичні і антирадянські виступи». Згодом Великі Покровські Збори (25–30 жовтня 1926 р.) прийняли ухвалу, в якій підтверджувалися рішення вересневої Наради «про

осуд Церкви лінії поведінки» названих осіб і про дотримання принципів тактовності та лояльності по відношенню до уряду УСРР¹⁵. І.Власовський зауважив, що «Великі Покровські Збори ВПЦР 1926 року мусіли задовольнити також і другу вимогу Радвледи: перевести чистку (названу «перевіркою») персонального складу священнодіячів УАПЦ»¹⁶.

У результаті такої «поступливості» серед отриманих «дивідендів» УАПЦ стали реєстрація 10 грудня 1926 р. статуту; дозвіл на заснування часопису та скликання (нарешті) Церковного Собору у жовтні 1927 року.

Сценарій проведення Собору мала виробити Передсоборна Нарада, яка почала свою роботу 26 липня 1927 р. на підставі дозволу адміністративного відділу Київського Окружного Виконавчого Комітету (№ 4/15924 від 25 липня 1927 р.). Затверджений цією структурою порядок денний передбачав розгляд наступних питань:

1. Розгляд і остаточне ствердження програми Другого Всеукраїнського Церковного Собору з зазначенням доповідачів.
2. Зачитання і обміркування тез відповідей по питаннях програми.
3. Обрання Передсоборної Комісії і філій по периферії.
4. Організація техніки проведення Собору¹⁷.

Тож передбачалася своєрідна «репетиція» сценарію проведення майбутнього Собору за суто «технічними» характеристиками. Однак, уже на першому ж засіданні представниками Передсоборної Наради було внесено пропозицію поповнити порядок денний поточними справами:

- а) про розповсюдження книжок видання ВПЦРади;
- б) про налагодження життя окремих церков;
- в) про перевірку персонального складу духовенства УАПЦ;
- г) про внутрішній стан життя УАПЦ та працю ВПЦРади¹⁸.

На звернення делегатів Наради щодо внесення доповнень до порядку денного було одержано відповідний дозвіл підвідділу культів Адміністративного відділу від 27 липня 1927 року (Ч. 4/159)¹⁹.

Одержання подібних владних санкцій на проведення релігійними організаціями будь-яких заходів було обов'язковою нормою механізму регулювання відносин Церкви і держави того часу²⁰. Показовим є лише той факт, що найменші відхилення від затвердженого порядку денного чи необхідність внесення поточних змін вимагали спеціального узгодження з владними структурами і їх відповідного дозволу. Отже, доволі ймовірна контрольованість і коригованість всього ходу Передсоборної Наради органами влади. «Дозованість» дозволеного залежала від «порозуміння» влади і керівних структур Церкви та «слухняності» останніх.

За повідомленням Мандатної комісії на Передсоборну Нараду прибуло 25 осіб (представники від 15 церковних округів; з них єпископів – 16, священників – 4, мирян – 5). Головою Наради було обрано єпископа К.Малюшкевича, заступником – Г.Язвінського, секретарем – єпископа В.Самборського й брата

Машкевича. До складу мандатної комісії увійшли член Президії ВПЦР О.Левитський, О.Шарай, О.Таран²¹.

Відповідно до затвердженого порядку денного Нарада розпочала роботу з розгляду наміченої програми Другого Всеукраїнського Церковного Собору з метою остаточного її схвалення і затвердження доповідачів. Однак практично відразу після виступу голови Предсоборної Комісії архієпископа Н.Шараївського серед делегатів цілком логічно постало питання про характер Собору: «Чи буде він виявляти обличчя нашої Церкви, її ідеологію, чи буде вносити суто-практичний характер – налагоджувати церковне життя»²². Зрозуміло було, що очікуваний Собор мав одночасно підсумувати пройдений шлях та накреслити перспективу розвитку та життєдіяльності УАПЦ, визначити лінію відносин з владою, намагаючись не порушувати при цьому церковних канонів.

До розряду «ідеологічних» належали визначення парадигми відносин церкви і держави, визначення пріоритетів і орієнтирів подальшого існування в умовах атеїстичної дійсності. Наближеними до цієї площини були міжцерковні взаємини. Іншу площину становили питання внутрішньоцерковного життя (узгодження діяльності церковних округ, проблеми кадрового забезпечення, дисципліни, порядку відправи Служби Божої та ін.).

Якщо протоієрей Д.Ходзицький першочерговими вважав питання практичного характеру, то більшість виступаючих наполягала на необхідності визначення позиції як з ідеологічних, так і з практичних питань. В.Чехівський наголосив, що «Собор мусить цілком і повно дати відповіді на всі запитання, що висувуються зараз життям: як ідеологічні (боротьба з атеїзмом, відношення до інших Церков), так і практичні». Суголосною була думка архієпископа Йосипа Оксіюка: «Другий Всеукраїнський Церковний Собор мусить бути Собором самопізнання УАПЦ. Завдання Собору – точне і ясне формування нашої свідомості в питаннях ідеології та практики»²³.

Після цих загальних міркувань у перший же день роботи Наради – 26 липня 1927 р. – делегати заслухали та обговорили кілька розділів запропонованої Предсоборною Комісією програми майбутнього Собору. По першому розділу основним доповідачем був В.Чехівський. Однак протоколи засідання Предсоборної Наради дають підстави для певних роздумів: «З огляду на те, що йому [В.Чехівському. – Авт.] не відомо було про порядок Наради, при ньому немає тез його доповіді»²⁴. Можна лише запропонувати кілька версій пояснень з цього приводу: 1) Предсоборна Комісія мала надіслати вироблений порядок денний і матеріали до округових рад і делегатів Наради, тому важко припустити, що загальний порядок денний був невідомий делегатам; 2) Можливо, В.Чехівський не передбачав детального виголошення промови, сподіваючись лише на затвердження загальної теми (спрямованості) виступу, без виголошення основної суті того, що буде доповідатись на Соборі. В.Чехівський виголосив тези доповіді «Сучасний стан релігії взагалі і християнства зокрема в світовому житті» лише після перерви, на вечірньому засіданні Наради, після заслухову-

вання викладу текстів виступів співдоповідачів. Він зупинився на питанні неоднозначного ставлення до релігії й Церкви в суспільстві («Сучасні антагонізми в оцінці релігії»), ролі й місці християнства серед інших релігій, характеризував різні християнські течії, окреслив методи організації християнського світогляду й церковної думки²⁵. Співдоповідачами виступили архієпископ К.Кротевич («Роль і місце християнства в сучасному житті») та єпископ П.Маляревський («Учення про Церкву як громаду Христову та її благодатне життя»).

Доповідача по розділу другому – «Основні вимоги сучасного християнського світогляду в галузі учення віри» Передсоборна Комісія не призначила. Тому вже в ході роботи Наради було ухвалено визначити доповідачем В.Чехівського і співдоповідачами архієпископа Ф.Сергієва та єпископа М.Маляревського.

По розділу третьому – «Основні вимоги сучасного християнського світогляду в галузі учення моралі» основним доповідачем виступав єпископ К.Малюшкевич, співдоповідачем (доповідь «Про війну, смертну кару та вбивство») – архієпископ К.Кротевич. Співдоповідачами по розділу третьому на Другому Церковному Соборі з питання «Засоби і форми християнської благодійності» Нарада затвердила бр. Геращенко; з питання «Сім'я, діти й юнацтво» – єпископів А.Гриневича та Я.Чулаївського; з питання «Форми витривалого християнського життя» – архієпископа Ф.Сергієва та протоієрея Д.Ходзицького. При розгляді третього розділу вирішено було розширити його обговорення на Соборі, доручивши о. Митрополиту та єпископу Я.Чулаївському виступити з доповідями «Аскетизм індивідуальний та колективний», а також про пияцтво, злодійство та марнославство.

Четвертий розділ проекту програми Передсоборної Комісії передбачав «Огляд життя УАПЦ за минуле» (доповідач єпископ П.Ромоданів). Однак детальний розгляд цього питання було перенесено на наступний день Наради. Тобто перший день Наради був присвячений обговоренню проблем швидше внутрішньоцерковного життя та подальшого існування Церкви. Обговорення наступних питань затвердженого порядку денного мали б іти в подібному ж руслі.

Але наступного дня, 27 липня обговорення питань пропонованого Передсоборною Комісією порядку денного було призупинене. Голова Наради повідомив, що «представник влади просить завітати зараз до нього о. Митрополита та 6 представників церкви»²⁶. Народою було обрано делегацію, до складу якої увійшли архієпископ Й.Оксіюк, єпископ М.Борецький, архієпископ К.Кротевич, священники О.Шарай та О.Таран, мирянин М.Кулида, єпископи П.Ромоданів та К.Малюшкевич²⁷. Хоча митрополит В.Липківський наводить іншу цифру делегатів – 7 чоловік: 5 єпископів, 1 священник, 1 мирянин²⁸. Сутність подальшого перебігу подій найкраще передав митрополит Василь Липківський: «Ця нарада мала на меті підготувати всі питання черги дня собору, але практично її завданням було підготуватись до вирішення того питання, яке зовсім в програмі собору й не стояло, цебто до ліквідації мене»²⁹.

Після вимушеної перерви, перш ніж повернутися до обговорення питань порядку денного, за ухвалою Наради, інформацію про візит делегації до

«представника Уряду» подав архієпископ Йосип Оксіюк. З'ясувалося, що урядовець указував на антирадянські виступи митрополита В.Липківського ще в Харкові, спілкуючись з представником президії ВПЦР, яка «мусила довести до відома всієї Церкви заувагу уряду»³⁰. Користуючись представництвом від усіх округових Церков, представник уряду наполіг на оприлюдненні вчинків митрополита, які розцінювалися як контрреволюційні. Серед останніх називалося таке: «1) В розмові з В.В.Потієнком о. Митрополит оцінював стан Радвлади як стан агонії та переконував Потієнка в тому, що не треба йому зрікатися сану, а краще піти на заслання; 2) Весною цього року о. Митрополит, оцінюючи політичний стан УСРР, теж висловився, що це стан агонії, що Радвладі залишилось 2–3 тижні існування; 3) Участь в нелегальній нараді 2-го червня; 4) о. Митрополит в листі [С.] Шелухіна до нього викреслив місце, де Шелухін несприятливо говорить про Петлюру; цим о. Митрополит визнав себе сторонником Петлюровщини; 5) З відому о. Митрополита представниками УАПЦ і мирянами велися переговори з тихоновцями про угоду щодо взаємного ненападу, для боротьби та знищення обновленців, що з'являються “шайкою шпигунів”»; в цих переговорах брав участь один з членів Президії ВПЦР»³¹.

Після оприлюднення звинувачень доповідач виголосив резюме: «Уряд вважає, що коли Церква не зробить з цього належних висновків, Уряд поставлений буде перед необхідністю позбавити всіх набути прав»³². Зазначимо, що серед останніх йшлося передусім про реєстрацію Статуту УАПЦ 10 грудня 1926 року, дозволу на заснування часопису, скликання в жовтні 1927 року Церковного Собору.

Архієпископ К.Кротевич уніс пропозицію надати слово митрополиту для відповіді-пояснення на звинувачення влади. Наголосивши, що говоритиме лише в разі довіри з боку делегатів, В.Липківський зауважив: «Завдання дискредитувати Митрополита УАПЦ – завдання давнє, але в діяльності моїй нема нічого, щоб можна було б назвати контрреволюційним». І далі – з надією і розпачем, немов очікуючи вердикту: «Справа Церкви сказати, чи потрібен я, як митрополит, чи ні; як потрібен – нехай Церква захищає, як ні – так і буде»³³.

Для розуміння подальшого процесу обговорення цього питання на Нараді варто спробувати розібратися в ситуації, що склалася в УАПЦ в середині 1927 року. На нашу думку, витоки проблем пов'язані з обранням на Великих Покровських зборах ВПЦР нового (четвертого) складу Президії ВПЦР на чолі з єпископом Петром Ромодановим (перший заступник – К.Малюшкевич, заступник – протоієрей Л.Юнаков, секретар – протоієрей Х.Говядовський). Разом з В.Липківським до Ради входило 13 членів. Аналізуючи перебіг подій, історик А.Зінченко наводить висловлювання члена-секретаря протоієрея Х.Говядовського, мовлені на засіданні Президії ВПЦР: «До січня 1927 р. відносини УАПЦ з урядом були сприятливими для неї. Але після звільнення з в'язниці колишнього голови Президії ВПЦР В.Потієнка громада Софійського собору на чолі з митрополитом Василем влаштувала йому урочисте вшанування в соборі, що

було розцінено владою як політична демонстрація, і відносини митрополита з владою стали щораз гіршати»³⁴.

Відомий дослідник історії Церкви І.Власовський стверджує: «Ясне порушення життя УАПЦ починається зборами Троїцької парафії 2 червня 1927 р. в приміщенні Президії ВПЦР. Це зібрання було початком напруження відносин між Президією з одного боку та вищим духовним керівником о. Митрополитом Василем з другого, яке тривало до 2-го ВПЦСобору»³⁵.

Троїцька парафія Києва, яка раніше входила до складу Діяльно-Христової Церкви, в січні 1927 року приєдналася до УАПЦ і потребувала священика. Крім того, їй треба було перереєструвати свій статут, скликати загальні збори, налагодити відносини з владою. На пропозицію митрополита В.Липківського єпископ Петро Ромоданів погодився взяти на себе настоятельство в цій парафії. Але через кілька місяців з'ясувалося, що парафія й досі не зареєстрована, списки парафіян не складені, життя групи було абсолютно невпорядкованим. На зауваження митрополита єпископ П.Ромоданів відмовився від настоятельства в цій парафії. «Тоді голова міської ради зібрав троїцьку пар[афіяльну] раду в канцелярії ВПЦР, що була разом і канцелярією міської ради й де за Ромоданового настоятельства ця рада звичайно збиралася, щоб якимось налагодити справу, – писав Василь Липківський. – На засідання пар[афіяльної] Ради запрохано було мене і Ромоданова; я прийшов, Ромоданів ні»³⁶. На цьому зібранні вирішено було справу про священика, про складання списків парафіян, перереєстрацію, загалом – негайні парафіяльні справи, складено протокол.

Але вже наступного дня у ВПЦР «страшенне заворушення: митрополит зібрав загальні збори троїцької парафії без дозволу влади, в канцелярії ВПЦР без дозволу голови ВПЦР... Тягнуть усіх до ДПУ, декого і голову міської ради кидають до в'язниці.., а з Харкова Юнаків рапортує: Митр. Липківський провадить жахливу контрреволюцію, не рахується ні з якими законами влади...»³⁷. ВПЦР навіть влаштувала окреме засідання, щоб кожний одверто висловився щодо ситуації і конкретно – постаті і вчинків митрополита. Після цього Василь Липківський не з'являвся на засідання ВПЦР аж до Передсоборної Наради, яка відбулася в липні 1927 р. Але 22 червня того ж року митрополит подає дві заяви до Державного політичного управління (ДПУ), в яких намагається детально пояснити кожен крок своєї діяльності, щоб відкинути будь-які підозри з боку відповідних органів щодо його лояльності. Одна з заяв детально описує хід зібрання Троїцької парафії Києва 2 червня 1927 року, в якому («як гість і то цілком випадково») брав участь Василь Липківський. Митрополит зазначив: «На засіданні цьому мені цікаво було бути, бо всього за день перед цим єпископ Петро Ромоданов відмовився від догляду за цією парафією, і мені треба було самому взяти цей догляд, як єпископу м. Києва»³⁸. Владика намагався спростувати звинувачення на адресу зібрання в незаконності та нелояльності до влади. «Єдине, що керувало і Троїцькою Пар[афіяльною] Радою і мною, це допомогти парафії вийти з свого тяжкого

стану», – зауважив митрополит. І далі він наголосив: «Дуже жалкую, що це зібрання Пар[афіяльної] Ради цілком невинне з державного боку, викликало підозріння з боку Влади. Ніхто з присутніх і не думав зробити будь-яку нелояльність до Влади, порушити її закони. Всі думали лише про свою церковну справу». Завершує заяву (як це було неодноразово раніше) запевнення на адресу влади в лояльності й аполітичності: «Хочу запевнити, що надалі і таких приводів до незадоволення з боку Влади буду уникати й других утримуватиму та й цей випадок стався просто через несвідомість одних, неосвідомленість других і взагалі через збіг якихось несподіваних обставин»³⁹. Аналіз віднайдених документів дає підстави стверджувати, що причиною загострення ситуації навколо зібрання Троїцької парафії стало упереджене інформування владних структур головою ВПЦР Петром Ромодановим⁴⁰.

Зміст і характер другої заяви до ДПУ (також датованої 22 червня 1927 року) підтверджують наростання напруженості між митрополитом і Президією ВПЦР, хоча владика намагався листівно всіляко спростовувати будь-які звинувачення його в опозиційності. У згаданому документі зазначалося: «З сучасним складом ВПЦР працюю також щиро і согласно, як з попередніми складами ВПЦР в міру своїх сил. Коли ж під час цієї праці трапляються і суперечки чи розходження в думках, то це взагалі звичайно при всякій праці, і ці розходження і суперечки, як з боку мого, так, гадаю, і з боку тих, з ким приходилось входити в ці суперечки, траплялися не з метою перешкодити праці ВПЦРади, а з метою більшого її удосконалення»⁴¹.

Зважимо на твердження Івана Власовського щодо характеру четвертої ВПЦР, Президія якої на чолі з П.Ромодановим «вважалась свого роду проурядовою»⁴². Митрополит уважав склад цієї Ради за суттю і завданням руйнівним щодо УАПЦ, називаючи її «радянський ліквідком»⁴³. «Обрання президії ВПЦР теж запевне відбулося в контакті з ДПУ», – зазначав В.Липківський⁴⁴. Важко не погодитися з твердженням А.Зінченка, що після обрання нової Президії ВПЦР «основний сценарій життя УАПЦ писався вже не ВПЦР, а в ГПУ»⁴⁵. Сам митрополит В.Липківський говорив про цілеспрямований тиск з боку відповідних владних структур, скерований на його ліквідацію, починаючи з січня 1927 року, а завершальним акордом цього процесу вважав Другий Всеукраїнський Церковний Собор УАПЦ⁴⁶, генеральною репетицією якого була Передсоборна Нарада в липні того ж року.

Отже, Нарада мала висловити міркування щодо звинувачень владою митрополита в контрреволюційності, а це, в свою чергу, визначало подальшу долю УАПЦ. Характер обговорення цього питання свідчить про непростий і неоднозначний «злам» серед делегатів. Очевидно, йшла боротьба між узгодженням світських і духовних вчинків, важко відбувалося трансформування поглядів і моральних установок (норм), до того ж необхідно було осмислити й оцінити процеси з позиції ієрархічного підпорядкування – йшлося про особу митрополита! Уже на початку обговорення питання В.Чехівський зауважив: «Не є справою

Передсоборної Народи займатись слідством, на це є Вищий Церковний Суд, Великі Збори»⁴⁷.

Єпископ А.Гріневич підкреслив необхідність обговорення питання, засвідчивши ставлення УАПЦ до влади та заслухавши митрополита. При цьому він пропонував подати В.Липківському «листівне з'ясування справи». Єпископ К.Малюшкевич доволі категорично заявив: «Ми мусимо поставитись зі всією серйозністю, як до зауваження Влади, так само до з'ясування о. Митрополита... Треба вирішити справу, бо є загроза підвести всю Церкву під небезпеку». Отже, в прямій залежності постали проблема існування УАПЦ і доля митрополита Василя Липківського. На пропозицію єпископа К.Бея з членів Ради було створено комісію для з'ясування справи по звинуваченню митрополита. До її складу ввійшли архієпископи К.Кротевич та Й.Оксіюк, протоієрей К.Шарай, єпископи М.Борецький та К.Бей, мирянин М.Кулида.

Акт комісії було зачитано делегатам наради 29 липня (28 липня засідань не було). Документ містив п'ять пунктів доволі загального характеру, без конкретних оцінок чи рекомендацій:

«1. Комісія вважає, що УАПЦ стоїть перед реальною погрозою для самого існування Церкви з боку зовнішнього правового і внутрішнього.

2. Комісія рахує, що на обов'язку і Президії ВПЦР і членів Передсоборної Народи є вжити всіх заходів для точного і повного освідомлення всієї Церкви щодо змісту зауваг Уряду зовнішньо-правного стану УАПЦ.

3. Комісія зазначає, що вона не має ні достатніх матеріалів, ні часу, ні змоги для досліду й розгляду тих подій і обставин, що складають загрозу зовнішньоправному стану УАПЦ.

4. Визнаючи, що питання зовнішньо-правного стану нерозривно з'єднуються в житті УАПЦ з питанням внутрішнього стану УАПЦ та праці її керівництва, Комісія, рахуючи цей стан катастрофічним і надзвичайно загрозливим, вважала б за доцільне і своєчасне скласти особливу Комісію для досліду всіх цих питань, запропонувавши Окр[уговим] Радам виділити по одному представнику до складу такої Комісії, яка має передати здобуті матеріали на розгляд Церкви.

5. На погляд Комісії, було б доцільним, коли б Передсоборна Народа авторитетом представництва всієї УАПЦ звернулася до о. Митрополита і Президії ВПЦР з закликом, на протязі всього часу до закінчення роботи Особливої Комісії, виконувати свої обов'язки служіння Церкви в спільній братерській праці в свідомості її відповідальності, не порушуючи норми церковного життя, особливо в справі відношення до Держави»⁴⁸.

Ми свідомо вдалися до розлогого цитування документу, щоб передати не лише його зміст, але й характер настроїв членів групи. Делегати чекали конкретних підтверджень чи спростувань по кожному пунктові звинувачень, висунутих представниками держави. Натомість комісія подала лише заяви декларативного характеру та закликала до спільної братерської праці в лоні Церкви. Тому абсолютно справедливо учасники Народи (В.Чехівський, Н.Шарайський,

Ф.Сергієв) констатували, що «Комісія не виправдала завдання Нарadi», затримала час, не обґрунтувала ухвали, й практично її робота «нічого не дала».

Митрополит Василь Липківський повідомив Нарadu, що він подав докладні письмові пояснення з приводу всіх звинувачень до сформованої комісії. Оскільки пояснення, як і дві заяви до ДПУ від 22 червня, комісією так і не були оприлюднені, митрополит просив Нарadu ознайомитися з цими документами. Отже, В.Липківський, усвідомлюючи всю складність ситуації не лише для нього особисто, але й в цілому для УАПЦ, намагався всіляко пом'якшити обстановку, зняти напругу, усунути конфліктну ситуацію, хоча, можливо, добре усвідомлював безперспективність свого становища. Заяви митрополита через канцелярію ВПЦР були передані до уряду.

У виступі протоієрея М.Хомичевського звучало певне нерозуміння звинувачень з боку уряду в контрреволюційності як митрополита, так і всієї Церкви: «Що може бути контрреволюційним, коли ми зносилися би з іншою орієнтацією, напр[иклад], з тихонівською, яка має стверджений Урядом статут і має легальне існування... Факт нелегального зібрання не може мати щось жахливого, що б непокоїло Уряд». Так само діяч спростовував чи піддавав сумніву всі наступні звинувачення влади.

Серед делегатів Нарadi простежувався й інший підхід: пропонувалося не розглядати факти звинувачення, а лише «обґрунтувати думки Комісії», «запобігти лише тяжкого стану Церкви» (архієпископ Н.Шараївський, єпископ П.Ромоданів).

В.Чехівський запропонував розглянути кожен з фактів обвинувачення з їх подальшим обговоренням з метою «виявити своє відношення до Митрополита, чи ми віримо, що він є контрреволюціонер, чи ні...». При цьому діяч зауважив, що «не допускає персонально ніякої антирадянської роботи о. Митрополита, знає настрій і думки о. Митрополита і може свідчити його лояльність до Уряду». Відносини між митрополитом і ВПЦР В.Чехівський вважав справою внутрішньоцерковною, яку не слід розбирати на цьому зібранні. Натомість пропонувалося, «довіряючи заяві о. Митрополита, що він не говорив нічого контрреволюційного характеру в розмові з В.Потієнком», засвідчити усією Нарadoю відсутність будь-якої контрреволюції в настроях і діяльності митрополита і «його лояльне співчутливе відношення до державної Радянської Влади». Крім того – звернутися через Президію ВПЦР до Державного представництва «зняти з о. Митрополита підозріння в політичній непевності»⁴⁹.

Голова Нарadi єпископ К.Малюшкевич зайняв надто обережну позицію щодо голосування пропозиції В.Чехівського: «Я не можу ставити на голосування цієї пропозиції, бо, висловлюючи довір'я, під загрозу ставимо Церкву, висловлюючи недовір'я без розбору, теж зробимо щось шкідливе»⁵⁰. І відразу ж після цієї заяви він передав головування заступнику голови священнику Г.Язвінському. Варто ще раз нагадати, що єпископ К.Малюшкевич був членом діючого складу Президії ВПЦР, до того ж – першим заступником

голови – єпископа П.Ромоданова. Очевидним є факт «замовлення» певного сценарію розвитку подій, в який пропозиції й оцінки В.Чехівського «не вписувалися». Подальший аналіз протоколу Наради дає підстави стверджувати, що майже відразу, не даючи можливості поміркувати чи подискутувати питання, єпископ П.Ромоданів схилив заступника голови до зняття пропозиції В.Чехівського з голосування, що й було здійснено. У «Відродженні Української Церкви» митрополит В.Липківський свідчив: «...Здається, Чеховський подав пропозицію, щоб уся нарада посвідчила лояльність митр[ополита] Липківського перед владою. За цю пропозицію підняли руки миряни, дехто з духівництва і лише один єпископ Антоній Гриневич: всі останні єпископи ухилились і вирішили обрати слідчу комісію для дослідження життя УАПЦ, цебто запевне: всіх моїх злочинів»⁵¹.

Таким чином, обговорення питання щодо звинувачень митрополита завершилося створенням нової комісії для розгляду справи, яку очолив архієпископ К.Кротевич. Для з'ясування проблеми всі Округові Церковні Ради подавали детальну інформацію в комісію по кожній позиції претензій з боку державної влади.

Фактично на Нараді йшлося про два зрізи посталих проблем, сфокусованих на постаті митрополита: 1) внутрішнього стану УАПЦ через призму взаємин митрополита й ВПЦР (наростання напруженості між ними стало рельєфно виявлятися після затвердження на Великих Покровських зборах ВПЦР 1926 року нового (четвертого) складу Президії ВПЦР на чолі з єпископом П. Ромодановим; 2) зовнішня екстраполяція – відносини УАПЦ з владою через вираження ставлення Церкви до особи митрополита. Делегати Наради так і не дали власної чіткої оцінки ситуації, відтягуючи вирішення питання на перспективу – до Другого Всеукраїнського Церковного Собору.

У «Поясненні до Комісії від Передсоборної Наради в справі розслідування обвинувачень мене в контрреволюції», поданому 27 липня 1927 року, митрополит Василь Липківський вже вкотре наголошував: «Скільки раз я вже свідчив і ще раз свідчу, що совість моя чиста і перед Церквою, і перед Державою. Ніякої політики я не веду, абсолютно не вмішую Церкву і сам не вмішуюсь в справи Держави, стоячи непохитно на ґрунті Радянського закону про відокремлення Церкви від Держави»⁵². В ім'я збереження Церкви митрополит навіть подібними неодноразовими заявами-завіряннями щодо лояльності до державної влади, схваленням декрету про відокремлення церкви від держави демонстрував готовність до діалогу. Але для цього потрібно було, щоб його почули. Однак влада мала власний сценарій розвитку подій, за яким сильна і авторитетна особистість, здатна коригувати процес, виявилася зайвою. Передсоборна Нарада яскраво продемонструвала напрям майбутнього обговорення проблем на Другому Всеукраїнському Церковному Соборі і практично визначила наперед долю митрополита УАПЦ.

Розглядом даного непередбачуваного питання було присвячено все ранішнє засідання Наради 29 липня. Хоча це питання й не зазначалося в порядку денному, насправді воно стало чи не основним, в якому була зацікавлена влада: від його вирішення на Нараді залежала подальша доля УАПЦ, а за характером його обговорення можна було визначити й стан Церкви, і можливість маніпулювання нею з боку владних структур. На вечірньому засіданні 29 липня після доповіді мандатної комісії про кількість присутніх на Нараді повернулися до розгляду затверджених питань порядку денного.

У ході обговорення розділу п'ятого «Організація УАПЦ» доповідачами на Соборі нарада ухвалила: митрополита В.Липківського – (повідь по всьому п'ятому розділу); представника Передсоборної Комісії – доповідь про кодифікацію канонів УАПЦ; братів Геращенко і Коляду – про єпископів, вірних і священників; архієпископа К.Кротевича – про регламент Церковного Суду; брата Ю.Машкевича – про організацію матеріального стану УАПЦ; всесесного о. Ю.Калішевського – доповідь про засоби підтримки духовної дисципліни; о. Д.Ходзицького – про догляд і керування моральним життям вірних. Передсоборній Комісії доручалося розробити принципи приєднання до УАПЦ (зокрема, тих, хто раніше відійшов від останньої).

Наступні кілька розділів запропонованої Передсоборною Комісією програми майбутнього Собору стосувалися проблем кадрового забезпечення, церковно-освітньої справи УАПЦ та Богослужбової галузі церковного життя. Доповідь по шостому розділу «Церковно-освітня справа УАПЦ» єпископ Я.Чулаївський, наголосивши на потребі підготовки кадрів священнодіячів, акцентував увагу на завданнях церковно-освітньої праці, формах організації богословської освіти, засобах церковної самоосвіти (підкреслив важливість у цій справі часопису «Церква й Життя»), організації богословсько-наукової праці, ролі проповідницької церковної праці⁵³. Нарада визнала доповідь надзвичайно ґрунтовною й глибокою. Жваве обговорення викликало питання поширення часопису «Церква й Життя». Делегати відзначили інертність парафій у цій справі, але, разом із тим, зауважили, що «незрозумілий зміст журналу для селянства не досить освіченого є теж до деякої міри мотивом до несприйняття журналу», «не все священство свідомо ставиться до журналу»⁵⁴.

Ухвала Наради по шостому розділу програми майбутнього Собору визначала основним доповідачем єпископа Я.Чулаївського, співдоповідачами – свящ. Антончика, В.Чехівського, єпископа М.Грушевського, архієпископів І.Павловського та Й.Оксіюка.

Невнормованість життя Церкви в галузі богослужіння (різноманітність одних і тих церковних відправ різними службовцями Церкви, неправильність, іноді навіть спотворення змісту догматів, формальність або непобожність священнослужбовців) викликало необхідність розгляду питання на Соборі. Доповідь по розділу «Богослужбова галузь церковного життя» затверджено всесесного архієпископа Ф.Сергієва.

На засіданні 30 липня було продовжено обговорення проблем сьомого розділу. Головну увагу приділили аналізу стану проповідництва в житті УАПЦ, відношенню цієї Церкви до різних протестантських течій в минулому й сучасному, огляду цих течій, поширених в Україні.

Детальний огляд міжцерковних відносин навів єпископ А. Гриневич, котрого було затверджено основним доповідачем по розділу восьмому (співдоповідачі – єпископ Ю. Жевченко і протоієрей М. Хомичевський). Питання ставлення УАПЦ до «нехристиянських релігійних об'єднань», внесене до розділу дев'ятого, не обговорювалося, доповідачем назвали єпископа О. Червинського.

Доволі дивним (водночас цілком зрозумілим) видається ставлення делегатів Наради до розділу десятого програми, присвяченого державно-церковним відносинам. У тезах доповіді архієпископа М. Пивоварова «Церква в Державі та їх відокремленість» вказувалося: «Відокремленість Церкви від Держави є одною з підвалин УАПЦ»; «Церква повинна бути аполітичною: не бути слугою Держави, але не бути й ворогом її», «Межі покірливості владі». Закінчувало доповідь резюме: «Прийняти декрет про відокремлення Церкви від Держави свідомо, як довгождану умову розвитку й правдивого життя Церкви»⁵⁵. Обговорень чи виступів із запропонованих тез доповіді не було. І це при тому напруженні, що існувало в державно-церковних відносинах другої половини 1920-х років! Тож можна констатувати «примиреність» Церкви зі своїм становищем, небажання загострювати цю проблему, а, можливо, підбір делегатів Наради здійснювався з суто лояльних представників, потрібних для виконання потрібних провладних настанов. Цей сюжет є ще одним підтвердженням маніпулювання з боку влади представниками вищої ієрархії УАПЦ і підконтрольності майбутнього Собору.

Значну увагу Нарада приділила організаційним питанням Собору – часові, місцю проведення, складу делегатів тощо⁵⁶. Особливий інтерес мало й ставлення до братства Діяльно-Христової Церкви⁵⁷.

Таким чином, Нарада була дивним поєднанням проблем насущних, внутрішньоцерковних і навіяних політичною ситуацією в сенсі відносин церкви і держави. Доволі чітко простежується прагнення певного кола осіб провести лінію на виконання завдання по усуненню митрополита В. Липківського від керування. Що спонукало до активізації цих намагань саме зараз? Очевидно, на Другому Соборі влада мала намір перетворити УАПЦ на роль слухняної маріонетки державної влади, усунувши найбільш переконаних і впливових діячів національної церкви. Можна зробити кілька припущень: 1. Загальносоюзна тенденція на витіснення релігії і Церкви вочевидь отримала дивіденди. 2. У партійних колах на цей час превалує позиція фундаменталістів. 3. Усунення митрополита Василя Липківського розглядалося в єдиному руслі аналогічної політики держави щодо РПЦ та митрополита Сергія⁵⁸. 4. Нагнітання ситуації навколо лідерів релігійних конфесій вносило розгубленість, невизначеність і страх серед духовенства і мирян, що використовувалося владою для реалізації

своїх намірів. 5. Для посилення конфронтації влада могла «грати» на протистоянні РПЦ і національно зорганізованої, але підконтрольної УАПЦ. Подальший розвиток подій, хід і характер Другого Всеукраїнського Церковного Собору дає підстави стверджувати, що сценарій цього заходу було продумано і затверджено на Передсоборній нараді в липні 1927 року.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – 171 арк.

² Там само. – Спр.175.

³ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – Репр. відтворення вид. 1961 р. – К., 1998. – Т.4: (XX ст.) – Ч. 1. – 368 с.; *Мартирологія Українських Церков: В 4-х т. – Т.1: Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Балтимор, Торонто, 1987. – 1207 с.; Явдась М.* Українська Автокефальна Православна Церква: Документи для історії Української Автокефальної Православної Церкви. – Мюнхен, Інгольштадт, 1956. – 228 с.

⁴ *Зінченко А.* Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К., 1997. – 423 с.

⁵ *Киридон А.М.* Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль, 2005. – 383 с.

⁶ *Преловська І.* «Собор самопізнання» Української автокефальної Православної Церкви // *Людина і світ.* – 2001. – № 6; *Преловська І.* Другий Собор УАПЦ, 1927 рік. До 80-ліття відродження УАПЦ // *Наша віра.* – 2001. – №10 (162); №11 (163).

⁷ Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ, 14–30 жовтня 1921 року: Док. і матеріали / Упор.: Г.М.Михайличенко, Л.Б.Пилявець, І.М.Преловська. – К., Львів, 1999. – 559 с.

⁸ Там само. – С.387.

⁹ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – Т.4. – Ч.1. – С.198.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.137-зв.

¹¹ *Киридон А.М.* До питання про взаємини УАПЦ і радянської влади в 1924–1926 роках // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету.* Вип. 14: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.317–329.

¹² *Мартирологія Українських Церков: В 4-х т. – Т.1. – С.90.*

¹³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.2. – Арк.77.

¹⁴ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – Торонто, 1959. – 335 с.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.3. – Спр.400. – Арк.15–15-зв.

¹⁶ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – С.172.

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.26.

¹⁸ Там само. – Арк.96-зв.

¹⁹ Там само. – Арк.27.

²⁰ *Киридон А.М.* Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – С.53–91.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.96-зв.

²² Там само. – Арк.97.

²³ Там само.

-
- ²⁴ Там само. – Арк.97-зв.–98.
- ²⁵ Там само. – Арк.99-зв.–101.
- ²⁶ Там само. – Арк.116-зв.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – С.202.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ ЦДАВО України . – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.117.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. – Арк.117-зв.
- ³³ Там само.
- ³⁴ *Зінченко А.Л.* Визволитися вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – С.261.
- ³⁵ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – Т.4: (XX ст.) – Ч. 1. – С.177.
- ³⁶ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – С.200.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ ЦДАВО України . – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.141.
- ³⁹ Там само. – Арк.142–142-зв.
- ⁴⁰ Там само. – Арк.144–144-зв.
- ⁴¹ Там само. – Арк.140.
- ⁴² *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. 4: (XX ст.) – Ч. 1. – С.175.
- ⁴³ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – С.187.
- ⁴⁴ Там само. – С.194.
- ⁴⁵ *Зінченко А.Л.* Визволитися вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – С.267.
- ⁴⁶ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – С.198.
- ⁴⁷ ЦДАВО України . – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.117-зв.
- ⁴⁸ Там само. – Арк.120–120-зв.
- ⁴⁹ Там само. – Арк.123–125.
- ⁵⁰ Там само. – Арк.125.
- ⁵¹ *Липківський В., митрополит.* Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. – С.203.
- ⁵² ЦДАВО України . – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк.144-зв.
- ⁵³ Там само. – Арк.128–129-зв.
- ⁵⁴ Там само. – Арк.130-зв.
- ⁵⁵ Там само. – Арк.132-зв.–133.
- ⁵⁶ Там само. – Арк.133-зв.–136-зв.
- ⁵⁷ Там само. – Арк.136–136-зв.
- ⁵⁸ Див.: *Поспеловский Д.* Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М., 1996. – 403 с.; *Його ж.* Русская Православная Церковь в XX веке. – М., 1995. – 511 с.; *Русская Православная Церковь и коммунистическое государство 1917–1941: Документы и материалы.* – М., 1996. – 352 с.